

Надавча політика Казимира та Олександра Ягеллончиків на Сіверську землю (за матеріалами Литовської метрики)

Історики, котрі в своїх студіях виявили інтерес до особи великого князя литовського та короля польського Казимира Ягеллончика, в основному приділяли увагу висвітленню політико-правових та військових аспектів його правління, значно менше уваги було приділено економічній проблемі [1].

Наступником Казимира у 1492 р. став його молодший син Олександр (Казимирович) Ягеллончик, котрий після смерті свого старшого брата Яна Ольбрахта у 1501 р. опанував ще й польську корону. Постать і життя та діяльність литовського-польського правителя, на відміну від інших представників династії Ягеллонів, найменш представлена в історіографії, а питання економіки серед наявних праць висвітлені вкрай обмежено [2].

Не були відображені питання земельних надань Ягеллонів на українські землі і в працях істориків-литуаністів М.Довнар-Запольського та М.Любавського. Так, М.Довнар-Запольський, досліджуючи державне господарство Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ) під час правління Ягеллонів, лише побіжно згадував, посилаючись на Стрийковського, про щедрість роздач маєтків великого князя литовського Олександра [3]. М.Любавський у своїй фундаментальній праці про територіально-адміністративний поділ та місцеве управління у ВКЛ, широко залучаючи документи Литовської метрики, приводив деякі приклади пожалувань Казимира та Олександра Ягеллончиків. Проте такі матеріали дослідник використовував в ракурсі дослідження та встановлення територіальної приналежності населених пунктів до певних адміністративних одиниць [4].

У подальшому проблематика економічного розвитку українських земель у складі ВКЛ XV – першої половини XVI ст. залишалася на маргінесі історичних студій. Певні зрушення в економічній тематиці відбулися з виходом монографії О.Русиної. В одному з розділів книги автор, досліджуючи тенденції економічного розвитку Чернігово-Сіверщини в XIV – початку XVI ст., розглянула й надання Ягеллонів на територію означеного регіону [5].

Механізм великокнязівських надань у ВКЛ здійснювався шляхом видачі привілеїв, надавчих та підтверджувальних листів на звернення та прохання шляхти. Такі документи відклалися в т. зв. Литовській метриці (сучасні білоруські дослідники вживають термін "Метрика Великого князівства Литовського" [6]), в основному в книгах записів. М.Ковальський у групі документів надавчого характеру, що відклалися в книгах записів Литовської метрики, виділяє такі різновиди: ""листи" – грамоти надавчі (привілеї), підтверджувальні – "конфірмації" чи "підтвердження"..." [7]. В опрацьованих нами джерелах книг записів для позначення надань Олександра Ягеллончика писарі великокнязівської канцелярії вживали два терміни – "лист" та "привилѣй", а для підтвердження – "потвѣржѣнѣ". Тому, приймаючи за основу класифікацію М.Ковальського, для позначення документів надавчого характеру будемо вживати терміни "привілей", "лист-надання" (надання) та "підтверджувальний лист" (підтвердження).

Надання Казимира Ягеллончика [8]

Про особливості, характер та обсяги земельних надань та підтверджень шляхті ВКЛ, в тому числі і на українські землі, Казимиром Ягеллончиком проливає світло так звана книга "данин" Казимира за 1440–1492 рр., що дійшла до нас у збірці Литовської метрики. На відміну від інших попередників, надання Казимира Ягеллончика значно краще збереглися у документованому вигляді, тому на їх основі можна представити наближену до дійсності картину земельних надань.

За нашими підрахунками, за час свого правління з канцелярії великого князя литовського Казимира Ягеллончика вийшло більш як півтори сотні надавчих та підтверджувальних документів, що стосуються українських земель ВКЛ.

Вагому роль у надавчій політиці великого князя литовського відіграла Сіверська земля. Вона була стратегічним регіоном з огляду на постійну небезпеку, що йшла від Московської держави. Тому Казимир Ягеллончик намагався заручитись якнайбільшою підтримкою місцевої шляхти шляхом пожалування останній земельних угідь, маєтностей та володінь. Так, у Стародубі великий князь литовський надав у 1449 р. шляхтичу Бобру землю та маєток Данила Михайловича [9]. У 1467 р. об'єктом надань Казимира Ягеллончика у Стародубі стали бортні землі, які він надав Ганусу та Сеньку Стародубцям, останньому господар видав ще й підтверджувальний лист на іншу бортну землю [10].

Менше надань було в Чернігові. Тут, зокрема, господар надав двір Домислін князю Борису Глинському та данника шляхтичу Мишку Сачковичу [11]. Загалом на територію Сіверської землі з канцелярії великого

князя литовського вийшло більше сорока надавчих і підтверджувальних листів. Більшість з них стосувалися земельних надань і підтверджень на територію так званих "верховських" уділів. Це, зокрема, одне пожалування у Мценську, одинадцять надань на території Брянського повіту та 24 в районі Любутська.

Характерною ознакою великокнязівських надань у Брянському повіті було те, що Казимир Ягеллончик у більшості випадків жалував місцевій шляхті цілі села та маєтки на умовах військової служби. Наприклад, у 1446 р. князю Івану Кримському були надані селища Жилине, Юдине і Біримінове, а наступного року Гридку Скипоревичу – володіння у Брянську на заміну його смоленських маєтків [12]. У 1487 р. господар пожалував Федку Колонтаєву селище Митковщину, а в 1488 р. мценському боярину Логвину Курянову селища Тюфанове та Андрєєве до "осмотренья" [13]. Причому обидва шляхтичі наголошували, що їхніх селищ йшла боярська служба. На умовах військової служби у 1488 р. були надані маєтки Городець, Олешня та Молвотин брянському боярину Івану Євлахову. Вказані маєтки І.Євлахов отримав від великого князя литовського, одружившись на вдові Івашка Курова, котра від першого шлюбу мала двох дочок. Тому І.Євлахов зобов'язувався піклуватися про них до повноліття і видати їх заміж [14].

В окремих випадках Казимир Ягеллончик підтверджував брянським боярам їхні маєтності, надані ще раніше. Це, зокрема, підтвердження Єлфимію Мокієву на село Черпетів, Артюшку на село Знобів та Колонтаєву на Орельську і Волчкову землю з усіма уходами і бобрами, надану раніше трубчевським державцею паном Петрашком [15]. Незначні надання стосувалися пустих земель та окремих данників, про що свідчать три надання господаря у 1450 р. та 1452 р. [16].

Низку пожалувань Казимир Ягеллончик здійснив протягом 1470–1477 рр. на територію Любутського уділу. Причому тут лише у чотирьох випадках великий князь литовський підтверджував вже раніше надані землі, а решту – надавав. Це свідчить про те, що Казимир Ягеллончик таким чином намагався заручитись підтримкою місцевої боярської корпорації. Характерно, що об'єктом данин господаря були як окремі землі, так і цілі маєткові комплекси [17].

Для порівняння, на Волині протягом свого правління Казимиром Ягеллончиком більше ніж у 80 випадках було надано чи підтверджено земельні володіння місцевій шляхті. Найменша кількість жалуваних листів стосувалась Київщини. Вони вийшли з канцелярії великого князя ли-

товського наприкінці його правління. Врешті три надання Казимира Ягеллончика були вчинені на території Мозирської волості [18].

Таким чином, Казимир Ягеллончик за час свого володарювання проводив активну надавчу політику на українських землях ВКЛ, особливо на Волині та в тих регіонах, які мали стратегічне значення, – верховських уділах Сіверщини та на Брацлавщині. Менше значення для великого князя литовського мала Київщина. Це можна пояснити й тим, що довгий час за його правління даний регіон перебував у руках удільних князів та великокнязівських намісників.

Надання Олександра Ягеллончика [19]

Маєткові надання та підтвердження Олександра Ягеллончика не набули таких масштабів, як за правління його батька. Документальні згадки про надання Олександра Ягеллончика стосуються насамперед території Чернігівського повіту. Так, один з листів великого князя литовського вказує, що за правом близькості отримав підтвердження на маєтності кн.Петро Михайлович Масальський у 1495 р. Князь звернувся до Олександра Ягеллончика з проханням підтвердити запис його сестри на маєтки Слободку, Шерепів, Заруду, а також сільце на Баловісі в Чернігівському повіті, котрі вона після смерті свого чоловіка (не маючи у шлюбі з ним дітей) записала своєму брату. Зважаючи на аргументи кн.П.Масальського, Олександр Ягеллончик надав йому підтверджувальний лист на перераховані вище маєтності його сестри. Умовою надання було несення служби великому князю литовському кн.П.Масальським і його нащадками [20].

11 лютим 1496 р. датується лист-надання Олександра Ягеллончика королівському дворянину Андрію Дрожчі на маєтки Слободку, Шерепів, а також села Заруду, Слободу Нову в Чернігівському повіті [21]. Цього ж року Олександр Ягеллончик підписав і підтверджувальний лист Андрію Дрожчі на вказані маєтності [22].

У Чернігівському повіті отримав підтвердження на свої маєтності і віленський підключник Богдан Павлович. Зокрема, у 1496 р. Б.Павловичу Олександр Ягеллончик підтвердив право на володіння маєтками Сіберж, Заболовіссям та селищами Ргощею і Замслайловиною [23].

Найбільш масштабні володіння Олександр Ягеллончик пожалував 1 липня 1496 р. кн.Семену Можайському. Своім надавчим листом великий князь литовський надав кн.С.Можайському Чернігів та підтвердив право на володіння Стародубом та Гомелем [24].

Таким чином, основною особливістю надавчої політики Олександра Ягеллончика, на відміну від свого батька, було зміщення акцентів з тери-

торії Сіверської землі та Брацлавщини. У Казимира Ягеллончика ці регіони мали стратегічне значення. Проте вже в часи правління Олександра Ягеллончика вони, як видно з аналізу кількості надань, втратили це значення. Зокрема, території Сіверщини стосувались лише два надання та три підтвердження [25]. Це пояснити можна тим, що на початку XVI ст. внаслідок низки московсько-литовських воєн Сіверська земля з усіма її уділами та волостями відійшла до Московської держави.

Література

1. Див., наприклад, основні праці з проблеми: Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły i sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka. – Kraków, 1915; Bogucka M. Kazimierz Jagiellończyk i jego czasy. – Warszawa, 1981; Biskup M., Górski K. Kazimierz Jagiellończyk. Zbiór studiów o Polsce drugiej połowy XV wieku. – Warszawa, 1987; Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. – К., 1998; її ж. Україна під татарами і Литвою. – К., 1998.; Baczkowski K. Wielka historia Polski. – Т. 3: Dzieje Polski późnosredniowiecznej (1370–1506). – Kraków, 1999.

2. Див., наприклад, основні праці з проблеми: Papée F. Aleksander Jagiellończyk. – Kraków, 1999, wyd. II. – 123 s. (перше видання побачило світ у Кракові 1949 р.); Pietkiewicz K. Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagellończyka. Studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku. – Poznań, 1995. – 256 s.; Русина О. Сіверська земля...; її ж. Україна під татарами і Литвою...; Baczkowski K. Wielka historia Polski...; Błaszczuk G. Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności 1492-1569. – Poznań, 2002. – 336 s.

3. Довнар-Запольский М. Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах. – Т. I. – К., 1901. – С. 342.

4. Любавский М.К. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого Литовского статута. – Москва, 1892. – 884+С+VI с.

5. Русина О. Сіверська земля... – С. 150–152.

6. Див., наприклад: Метрыка Вялікага Княства Літоўскага: Кніга 43 (1523–1560 г.): Кніга запісаў 43 (копія канца XVI ст.) / Падрыхтаваў В.С.Мяньжынскі. Мн.: Беларуская навука, 2003. – 167 с.; Метрыка ВКЛ. К3. 44. = Метрыка Вялікага Княства Літоўскага: Кніга 44. Кніга запісаў 44 (1559–1566) / Падрыхтаваў А.І.Груша. – Мн.: Арт-Фэкс, 2001. – 229 с.; Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга – 28 (1522–1552). – Кніга запісаў 28 / Падрыхтоўка тэкстаў да друку і навук. апарат: В.Мяньжынскі, У.Свяжынскі. – Менск, Athenaеum, 2000. – 312 с.: іл. 8.

7. Ковальский Н.П. Источники по социально-экономической истории Украины (XVI – первой половины XVII века. Структура источниковой базы. – Днепропетровск, 1982. – С. 16.

8. Реєстр надань та підтверджень Казимира Ягеллончика автор підготував до друку в: Блануца А. Земельні надання та підтвердження Казимира

Ягеллончика на українські землі Великого князівства Литовського // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – К., 2007. – Вип. 7 / В друці.

9. Lietuvos Metrika. knyga Nr. 3. (1440–1498): Užrašymų knyga 3 / Parengė L. Anužytė ir A. Baliulis. – Vilnius, "Žara", 1998 (далі – LM 3). – P. 66.

10. Ibidem. – P. 41.

11. Ibidem. – P. 30.

12. Ibidem. – P. 38.

13. Lietuvos Metrika. knyga Nr. 4. (1479–1491): Užrašymų knyga 4. (далі – LM 4). – Vilnius, 2004 (далі – LM 4). – P. 24–25, 28.

14. Ibidem. – P. 131.

15. LM 3. – P. 38, 39.

16. Ibidem. – P. 38.

17. Ibidem. – P. 42.

18. LM 3. – P. 42.

19. Реєстр надань та підтверджень Олександра Ягеллончика опубліковано автором в: Блануца А. Надання та підтвердження Олександра Ягеллончика на українські землі Великого князівства Литовського // Terra Cosacorum: Студії з давньої і нової історії України. Науковий збірник на пошану доктора історичних наук, професора Валерія Степанкова. – К.: Інститут історії України НАН України, 2007. – С. 434–455.

20. Російський державний архів давніх актів (далі – РДАДА), ф. 389, оп. 1, од. зб. 6, арк. 122–123.

21. РДАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 6, арк. 126.; Акты Литовской метрики. – Т. 1. – Вып. 1 (1413–1498). – Варшава, 1896. – №223. – С. 87–88. (далі – Акты ЛМ).

22. РДАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 6, арк. 126–127; Акты ЛМ. – №235. – С. 92.

23. РДАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 6, арк. 167–168.

24. РДАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 6, арк. 136–137.

25. Підраховано: РДАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 6, арк. 6–502; LM. 3. – P. 71–83; LM. 5. – P. 276; Archiwum ksiąg Sanguszków w Sławucie. – Т. III. (1432–1534) / Wydane przez B. Gorczaka. – Lwów, 1890. – S. 25–37; Акты Литовской метрики. – Т. 1. – Вып. 1 (1413–1498). – Варшава, 1896. – С. 87–132.

Додатки

Документ 1

Оригінал: РДАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 6, арк. 122–123.

[Арк. 122]

Повтвржтныт кн(у)зю Пттру Михайловичу Ма | салскому на имтнъз Слободку, а Штрпное, | а Зарудт, а Стлцо на Баловтст на втчность | в Чтрниговском повтт

Биль намъ чолом двортнинъ нашъ кн(у)зь Пѣтръ Михайловичъ Масалский и вказы | вал пѣтрѣ нами листь ꙗмца нашего королю тро м(и)л(о)сти, штож ꙗмца тро, мамки тро | стѣра рожоназ, была за Ивашкомъ Григорѣвичомъ, бозриномъ чѣрниговскимъ | и плодускимъ, дѣтѣмъ нѣ мѣла и по смѣрти мужа своѣго взила тро собѣ за сына мѣ | сто, и записала тѣмъ имѣнъ мужа своѣго в Чѣрниговскомъ повѣтѣ найми Слободку, | а Шѣптѣтъ, а Зарудѣ, а Стѣло на Баловѣтѣ. И ꙗмца нашъ королъ тро м(и)л(о)сть то потвѣр | дилъ тѣмъ листомъ своимъ вѣчно и билъ намъ чоломъ абыхмо тѣмъ тѣмъ имѣнъ, што | ꙗмца тѣмъ записала, потвѣрдили нашимъ листомъ. И мы тѣмъ имѣнъ, вѣрѣху || [Арк. 123] писаныи, што ꙗмца тѣмъ записала совъ сими доходы и платы, и зъ ловы звѣринны | ми и рыбьими, изъ бобровими гоны какъ дѣржалъ нѣбожчикъ Ивашко, потвѣр | жаѣмъ симъ нашимъ листомъ вѣчно подлугъ листу ꙗмца нашего тѣмъ и тро | жонѣ, и ихъ дѣтѣмъ, и потомъ будучимъ ихъ счадкомъ. Нѣхайъ ꙗнъ тѣмъ имѣнъ дѣржати, а намъ съ нихъ службу служити, а на тѣвѣрѣдость того и пѣчатъ | нашу казали тѣмъ приложити къ стѣму нашому листу. Писанъ въ Городѣнѣ | въ лѣтѣ(о) 1495 мѣ(т)с(ц)а ꙗнѣвѣра 31 дѣнѣ индикѣ 14.

Документ 2

Оригинал: РДАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 6, арк. 136–137.

[Арк. 136]

Книзю Семѣну Можайскому на городъ Чѣрниговъ, | а на городъ Стародубъ, а на Гомѣмъ вѣчностью

Самъ Алѣксанѣдръ божию м(и)л(о)стью

Биль намъ чоломъ кн(у)зь Стѣпѣнъ Ивановичъ Можайский и просилъ насъ абыхмо тро пожа | ловали нашимъ имѣнѣмъ. И мы зъ ласки нашѣ пожаловали тро и дали тѣмъ тѣмъ городъ нашъ | Чѣрниговъ со всѣмъ, што къ нѣму слѣшатъ. Нижли въсими тѣмъ на насъ бозръ нашихъ Анѣдрѣтъ | Павловича, а братаничѣвъ тро Халѣцкого а Миколского, а ловѣчого нашего Лѣвѣка | Вѣнитвича, а двортнина нашего Анѣдрѣтъ Дрожжича, а Котовичѣвъ, а Сулѣтшова, а подъ | ключого вилѣнѣского Богданѣца тѣмъ маюмъ служити съ тѣхъ имѣнѣмъ своихъ, што въ Чѣрни | говѣскомъ повѣтѣ маюмъ, а инѣтъ бозрѣ маюмъ тѣмъ служити съ своихъ имѣнѣмъ, а ꙗнъ ихъ | нѣ маѣмъ рушити въ ихъ имѣнѣхъ, а тѣмъ, што дали были тѣмъ кн(у)зю Ивану Борисови | чу Глинскому данники и люди, што кнѣзъ Алѣксанѣдро Чорторыйский садилъ и тѣхъ пѣ(т)н(у)з(т)и(й) | маршалѣку Литавору дали тѣмъ пустоѣвщину тамъ въ Чѣрниговѣскомъ повѣтѣ тѣмъ | даньники и люди и тѣмъ пустоѣвщину тѣмъ тѣмъ дали. А дали тѣмъ тѣмъ Чѣрниговъ | сѣмъ слугами путными и съ людѣмъ даньными и тѣмъ тѣмъ, и со всѣми платы и дохо | ды, изъ зѣмлями изъ водами, што и здавна къ Чѣрнигову слѣшатъ вѣчно тѣмъ и тро | жонѣ и ихъ дѣтѣмъ. Тѣмъ билъ намъ чоломъ, што ꙗмца нашъ королъ тро м(и)л(о)сть подавалъ || [Арк. 137] ꙗмцу тро кн(у)зю Ивану городъ Стародубъ а Гомѣмъ у вѣтчину и листь ꙗмца нашего пѣтрѣ нами | вказывалъ и просилъ насъ абыхмо тѣмъ тѣмъ города Стародубъ а Гомѣмъ потвѣрдили | нашимъ листомъ. И мы тѣмъ тѣмъ города Стародубъ а Гомѣмъ потвѣржаѣмъ нашимъ | листомъ тѣмъ вѣчно тѣмъ и тро дѣтѣмъ подлѣтъ листу ꙗмца нашего, а на тѣвѣрѣдость того | и пѣчатъ нашу казали тѣмъ приложити къ стѣму нашому листу. Писанъ у Вилни въ лѣтѣ 1496 мѣ(т)с(ц)а июл(у) 1 дѣнѣ индикѣ 14.

Притъ были бисъ вилъ кнѣзъ воѣвъ вилъ панъ

мик рад пан пн вил наш гор кнз алтк юр
пан троц наш полоц пн зн юр стар жом
пан стан знов наш нов пн юр пац и иныт
пановт и маршалъки рада

Документ 3

Оригінал: РДАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 6, арк. 167–168.

[Арк. 167]

Потвѣржит Богдану Павловичу на имѣнѣ Сибѣтж
а Заболотцѣт и на инѣ стѣща в Чѣрниговѣскомѣ | повѣтѣт на вѣчность
Самѣ Алтксандрѣ божю м(и)л(о)стью

Билъ намѣ чолом подключий вилтнѣский Богдан Павловичъ и повѣдал
пѣрѣд нами, штож ѣлчина тро и дѣдина имѣнѣз в Чѣрниговѣском повѣтѣт тѣст
найми Сибѣтж || [Арк. 168] а Заболотцѣт з бобровыми гоны у вобрубѣт, а
стѣлишь Рѣгощѣ, а Замслайллови | щѣт и бортназ зѣмли. И бил намѣ чолом
абыхмо тѣт тро имѣнѣз потвѣрдили | тѣму нашимъ листом. И мы тѣт вси имѣнѣз
ѣлчину и дѣдину тро, люди | и стѣлица, и зѣмли пашныт и бортныт, и бобровыт
гоны потвѣржатѣм тѣму сим | нашимъ листом вѣчно и нѣпорушно и тро жонѣт, их
дѣтѣмъ, их ближнимъ и потом | будучимъ их счадкомъ со всимъ с тѣмъ, што к
тѣм тро имѣнѣтм здавна слуша | тѣт з людьми и съ стѣлицы, из зѣмлями пашными
и бортными, з ловищи, з бобро | выми гоны по тому какъ ѣлѣц и дѣд тро
дѣржалъ волѣн ѣн тѣт имѣнѣз свои | продати и ѣддати, и замѣнѣтити, и подуши
дати и ку свотѣму лѣтѣшому | и вжиточному ѣбѣрнути какъ самѣ налѣтѣтѣ
розумѣючи, а на тѣвѣрдоствѣ | того и пѣчат нашу казали тѣсмо приложити к стѣму
нашому листу. П(и)сан | у Вилни в лѣтм 1496 м(т)с(т)ца августа 21 дѣнь индикѣт
14.

Ю.С.Степанчук

Московська присутність в Україні в оцінці козацької старшини Гетьманщини середини XVII ст.

Після смерті Б.Хмельницького в історії України розпочинається період, відомий під назвою "Руїна". Назва, яку дав сам народ, засвідчує тяжке становище, в якому опинилися усі суспільно-політичні сфери України-Гетьманщини. Один із головних дестабілізуючих факторів – Московська присутність на її території. Проте Москва не була пасивним споглядачем військових протистоянь чи арбітром у боротьбі політичних інтересів козацької старшини, царський уряд відразу визначив себе суб'єктом суспільно-політичного життя на території Гетьманщини.